

Η παγκοσμιοποίηση της οικονομίας, ο νεοφιλελευθερισμός και η κοινωνία των 2/3

Η στροφή από τον κείνσνιανισμό στο μονεταρισμό στη Δ. Ευρώπη και τις ΗΠΑ πραγματοποιήθηκε κυρίως στα τέλη της δεκαετίας του '70 - αρχές της δεκαετίας του '80 και εντεύθεν και σήμανε τον περιορισμό του κράτους πρόνοιας, την αύξηση της ανεργίας και την προοπτική περιθωριοποίησης ευρύτατων στρωμάτων του πληθυσμού — εντέλει την κοινωνία των 2/3. Ο μονεταρισμός στην Ευρώπη και η πολιτική του έκφραση, ο νεοφιλελευθερισμός, θεσμοποιήθηκε ως κυρίαρχη αντίληψη με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η οποία διατείνεται ότι θέτει τα θεμέλια της Ευρώπης του 21ου αιώνα.

Στο παρόν άρθρο θα υποστηρίξουμε ότι ο νεοφιλελευθερισμός αντιπροσωπεύει κυρίως τα συμφέροντα του χρηματιστικού κεφαλαίου σε αντίθεση με τα συμφέροντα του βιομηχανικού κεφαλαίου. Θα υποστηρίξουμε ειδικότερα ότι ο νεοφιλελευθερισμός είναι η πολιτική έκφραση μιας νέας πραγματικότητας στον καπιταλιστικό κόσμο, η οποία χαρακτηρίζεται από την υποχώρηση της σχετικής ισχύος του βιομηχανικού κεφαλαίου και την επικυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου και της χρηματιστικής κερδοσκοπίας στις χώρες της Δύσης. Οι εξελίξεις αυτές είναι, με τη σειρά τους, αποτέλεσμα μεγάλων ανακατατάξεων στις δυτικές οικονομίες. Στην ανάλυση που ακολουθεί εξετάζουμε διάφορες όψεις του σύγχρονου καπιταλισμού, όπως την αποκέντρωση της παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα, την τεχνολογία της πληροφορίας και την επικυριαρχία της χρηματιστικής κερδοσκοπίας. Η τελευταία έχει πάρει διαστάσεις χωρίς προηγούμενο στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, θέτοντας τη σφραγίδα του παρασιτισμού στις οικονομίες της Δύσης. Πρόκειται για μια εξέλιξη η οποία δικαιώνει το χαρακτηρισμό του σύγχρονου καπιταλισμού ως «καπιταλισμού καζίνο», όπως έχει ονομαστεί ήδη από τη δεκαετία του '80. Τις εξελίξεις αυτές επιχειρούμε να τις συλλάβουμε ως εκδηλώσεις μίας και της αυτής διαδικασίας καπιταλιστικής ανάπτυξης, της ούτω ονομαζόμενης διαδικασίας παγκοσμιοποίησης.

Όπως αναφέραμε ήδη, η νεοφιλελεύθερη οικονομική πολιτική —άλλως μονεταριστική πολιτική— αντικατέστησε την κείνσνιανή πολιτική στα τέλη της δεκαετίας του '70 και επικράτησε και στις δυο πλευρές του Ατλαντικού τη δεκαετία του '80. Η μονεταριστική πολιτική, με τη Βρετανία και τις ΗΠΑ τότε επικεφαλής, πέτυχε να μειώσει τον πληθωρισμό, αλλά οδήγησε, ιδίως την Ευρώπη, σε μια άνευ προηγούμενου ύφεση, τόσο με όρους διάρκειας όσο και βάθους. Περισσότερο να σημειώσουμε εδώ ότι ο μονεταρισμός και ο νεοφιλελευθερι-

σμός επικράτησαν παγκοσμίως, τόσο στον τότε δεύτερο (πρώην σοσιαλιστικές χώρες) όσο και στον Τρίτο Κόσμο, χάρη στην παγκόσμια επικυριαρχία των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών και με μοχλό τους διεθνείς οργανισμούς, όπως το Διεθνές Νομισματικό Ταμείο (Chossudovsky, 1997). Ο νεοφιλελευθερισμός αποδομεί έκτοτε σταδιακά το κράτος πρόνοιας σε ολόκληρη την Ευρώπη, ενώ η ανεργία πλησιάζει σε επίπεδα που απειλούν την κοινωνική συνοχή, διαιρώντας την ευρωπαϊκή κοινωνία μεταξύ ενός ενσωματωμένου τμήματος του πληθυσμού και ενός περιθωριοποιημένου, τείνοντας να καταστήσουν την κοινωνία των 2/3 μόνιμο καθεστώς (Thebault, 1989). Όπως είναι γνωστό, οι άνεργοι στην Ευρώπη έχουν φτάσει τα 20 περίπου εκατομμύρια ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του '90 και δεν υπάρχουν ενδείξεις ότι η κατάσταση αυτή μετριάζεται. Παρόλο που τα τελευταία χρόνια έχει σημειωθεί κάποια οικονομική ανάκαμψη στην Ευρώπη, η ανάκαμψη αυτή δεν συνοδεύεται από τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας. Το γεγονός αυτό οδήγησε, στις περισσότερες ευρωπαϊκές χώρες, στην επάνοδο των σοσιαλιστών στην εξουσία, χωρίς, εντούτοις, οι κυβερνήσεις αυτές να διαφοροποιούνται ουσιαστικά ως προς την πολιτική που εφαρμόζουν από εκείνη των συντηρητικών κυβερνήσεων. Λόγου χάρη, οι σοσιαλιστές του Λ. Ζοσπέν στη Γαλλία ήρθαν στην εξουσία υποσχόμενοι τη δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και την τροποποίηση της ακολουθούμενης πολιτικής της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Εντούτοις, συνυπέγραψαν το περιβόητο «Σύμφωνο Σταθερότητας» στη Διακυβερνητική Διάσκεψη για την τροποποίηση της Συνθήκης του Μάαστριχτ. Η τελευταία έμεινε έτσι ανέπαφη όσον αφορά την ασκούμενη δημοσιονομική και νομισματική πολιτική της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Οι μόνες τροποποιήσεις που ετάρχθησαν είναι στην κατεύθυνση της ισχυροποίησης των εκτελεστικών οργάνων της Ευρωπαϊκής Ένωσης, σε βάρος θεσμών οι οποίοι θα επέτρεπαν μεγαλύτερο έλεγχο των ευρωπαϊκών λαών επί της ασκούμενης κεντρικής πολιτικής. Αντίθετα, πολιτικές που θα αποσκοπούσαν στην απορρόφηση της ανεργίας έμειναν στο επίπεδο των ευχολογίων. Όσον αφορά δε την κατεύθυνση προς την οποία κινείται η Ε.Ε., η χάραξη οικονομικής πολιτικής από έναν κλειστό κύκλο τεχνοκρατών και ιδίως αυτών της Κεντρικής Ευρωπαϊκής Τράπεζας, οι οποίοι είναι καταστατικά ανεξάρτητοι έναντι των εκλεγμένων κυβερνήσεων, σημαίνει μια Ευρώπη με μείζον έλλειμμα δημοκρατικών θεσμών και διαδικασιών, ποδηγητημένη από το γαλλο-γερμανικό άξονα και, για να ακριβολογήσουμε, ποδηγητημένη από τη Γερμανία.

Κατά τη διάρκεια της αναταραχής στο Ευρωπαϊκό Νομισματικό Σύστημα, τον Αυγούστο του 1993, έξι επιφανείς οικονομολόγοι του ΜΙΤ, ανάμεσα σ' αυτούς και τρεις κάτοχοι βραβείου Νόμπελ, προειδοποίησαν ότι η Ευρώπη μοιάζει να επαναλαμβάνει σήμερα τα δραματικά λάθη της δεκαετίας του 1920, τα οποία οδήγησαν στο «μεγάλο κραχ»*. Γιατί, εν τοιαύτη περιπτώσει, η Ευρώπη επιμένει σ' αυτή την πολιτική; Για να απαντήσει κανείς σ' αυτό το ερώτημα, πρέπει να εξετάσει ποιος κερδίζει και ποιος χάνει με τη μονεταριστική πολιτική. Είναι πρόδηλο ότι η πλευρά που πληρώνει ακριβότερα αυτή την πολιτική είναι οι εργαζόμενοι πληθυσμοί της Ευρώπης. Αλλά αυτό, ακούοντως φανερό, δεν είναι παρά μέρος του όλου ζητήματος. Τι άραγε συμβαίνει με το ευρωπαϊκό κεφάλαιο και ιδιαίτερα με

* Βλ. *Ελευθεροτυπία*, 30/7/1993, σελ. 30.

τις πλέον σημαντικές μερίδες του, το χρηματιστικό και το βιομηχανικό κεφάλαιο; Ας εξετάσουμε το ζήτημα κάπως διεξοδικότερα.

Όπως είναι γνωστό, οι ευρωπαϊκές αλλά και οι αμερικανικές κυβερνήσεις έχουν να αντιμετωπίσουν τον παρακάτω συνδυασμό προβλημάτων: μεγάλα δημοσιονομικά ελλείμματα, μεγάλο δημόσιο χρέος, σοβαρά ελλείμματα στο εμπορικό ισοζύγιο (με κύρια εξαίρεση τη Γερμανία), ύφεση και ανεργία. Ταυτόχρονα, οφείλουν να ελέγξουν τον πληθωρισμό. Προκειμένου να αντιμετωπίσει μια κυβέρνηση αυτά τα προβλήματα, δύο στρατηγικές είναι ανοικτές, οι οποίες αντιστοιχούν σε δυο διαφορετικά ζεύγη στόχων. Συγκεκριμένα, στο στόχο της οικονομικής ανάκαμψης και της μείωσης της ανεργίας, από τη μια, της σταθερότητας των τιμών και του ισχυρού νομίσματος, από την άλλη. Τα δυο αυτά ζεύγη στόχων αποκλείουν αμοιβαίως το ένα το άλλο. Με άλλα λόγια, στην παρούσα συγκυρία δεν είναι δυνατή η επιδίωξη οικονομικής ανάκαμψης και ισχυρού νομίσματος ταυτόχρονα. Η επιλογή του ενός αποβαίνει σε βάρος του άλλου. Εν ολίγοις, μια πολιτική οικονομικής ανάκαμψης και μείωσης της ανεργίας οφείλει να συμβιώσει με τον πληθωρισμό, μια πολιτική χαμηλού πληθωρισμού και ισχυρού νομίσματος είναι υποχρεωμένη να συμβιώσει με την ύφεση και την ανεργία. Σήμερα ακολουθείται από τις ευρωπαϊκές κυβερνήσεις η δεύτερη επιλογή, με όλες τις συνέπειές της. Θα δούμε παρακάτω γιατί.

Η πρώτη στρατηγική, η οποία θα στόχευε κατά πρώτο λόγο στην οικονομική ανάκαμψη με συνακόλουθη μείωση της ανεργίας, θα μπορούσε να περιγραφεί ως παραλλαγή της κείνσσιανής πολιτικής και θα περιελάμβανε: αύξηση των δημοσίων επενδύσεων, μείωση των επιτοκίων και υποτίμηση του νομίσματος. Η μείωση των επιτοκίων θα καθιστούσε το χρήμα φτηνότερο στο βιομηχανικό κεφάλαιο και θα οδηγούσε σε νέες βιομηχανικές επενδύσεις. Ταυτόχρονα, χαμηλότερη αξία του νομίσματος θα οδηγούσε στο ίδιο αποτέλεσμα, δηλαδή σε υψηλότερη βιομηχανική δραστηριότητα, καθώς θα προωθούσε τις εξαγωγές. Ευνόητο είναι ότι τα τρία μέτρα σε συνδυασμό θα δημιουργούσαν τις συνθήκες για οικονομική ανάκαμψη και ταυτοχρόνως νέες θέσεις εργασίας. Είναι φανερό ότι μια τέτοια οικονομική στρατηγική θα ήταν προς όφελος του βιομηχανικού κεφαλαίου, ενώ ταυτόχρονα θα οδηγούσε σε μείωση της ανεργίας. Θα είχε, όμως, ως παρενέργεια την αύξηση του πληθωρισμού. Αυτό, σε συνδυασμό με τα μειωμένα επιτόκια και τη μειωμένη αξία του νομίσματος, θα υπονόμει τη θέση του χρηματιστικού κεφαλαίου της συγκεκριμένης χώρας, καθώς θα οδηγούσε σε φυγή των διεθνών καταθέσεων από το συγκεκριμένο νόμισμα. Για να συνοψίσουμε: στην παρούσα συγκυρία, μια τέτοια οικονομική στρατηγική, εμπενέμενη από τον κείνσσιανισμό, θα ήταν σε βάρος του χρηματιστικού κεφαλαίου.

Η δεύτερη οικονομική στρατηγική, η οποία στοχεύει κατά πρώτο λόγο σε χαμηλό πληθωρισμό και ισχυρό νόμισμα, είναι η πεμπτουσία του νεοφιλελευθερισμού. Τα μέσα αυτής της στρατηγικής είναι αρχικόντως γνωστά: δραστική περικοπή των δημοσίων δαπανών, με κύριο θύμα το κράτος πρόνοιας, και υπερτιμημένα ευρωπαϊκά νομίσματα ή, τώρα πλέον, ισχυρό πάση θυσία ευρώ. Τα αποτελέσματά της είναι αυτά τα οποία βιώνει η Ευρώπη σήμερα: χαμηλός πληθωρισμός, αλλά παρατεταμένη οικονομική δυσπραγία και πρωτοφανή επίπεδα ανεργίας. Ο νεοφιλελευθερισμός ή μονεταρισμός, όντας στον αντίποδα της προηγούμενης οικονομικής στρατηγικής, αντιπροσωπεύει την αντιστροφή των εξυτηρητούμενων οικονομικών συμφερόντων. Με άλλα λόγια, λειτουργεί προς όφελος του χρηματιστικού κεφαλαίου και σε βάρος του βιομηχανικού κεφαλαίου (Αντωνοπούλου, 1994).

Αλλά δεν είναι δυνατό να κατανοήσει κανείς πλήρως τις οικονομικές τάσεις και τα συμφέροντα που αντιπροσωπεύει ο νεοφιλελευθερισμός αν δεν λάβει υπόψη ένα άλλο κρίσιμο ζήτημα, στο οποίο αναφερθήκαμε στην αρχή αυτού του κειμένου. Όπως ήδη σημειώθηκε, ο νεοφιλελευθερισμός είναι η πολιτική έκφραση μιας νέας εποχής στον αναπτυσσόμενο καπιταλιστικό κόσμο, η οποία χαρακτηρίζεται από την υποχώρηση της σχετικής ισχύος του βιομηχανικού κεφαλαίου και την επικυριαρχία του χρηματιστικού κεφαλαίου και της χρηματιστικής κερδοσκοπίας. Η εξέλιξη αυτή είναι συνυφασμένη με την αποβιομηχάνιση των κεντρικών καπιταλιστικών χωρών και την παράλληλη εκβιομηχάνιση των χωρών που βρίσκονται στην περιφέρεια του καπιταλισμού, στο πλαίσιο ενός νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας. Αλλά στο ζήτημα αυτό θα επανέλθουμε παρακάτω. Ας δούμε προηγουμένως τις διαστάσεις που έχει πάρει η χρηματιστική κερδοσκοπία στις χώρες της Δύσης.

Ως χρηματιστική κερδοσκοπία ορίζουμε την κερδοσκοπία που συντελείται στις αγορές συναλλάγματος και τα χρηματιστήρια. Σύμφωνα με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, η νομισματική κερδοσκοπία —με άλλα λόγια η αγορά και η πώληση εμπορεύσιμων νομισμάτων— έφτασε το 1998 τον όγκο των 1,5 τρισεκατομμυρίων δολαρίων κατά μέσο όρο ημερησίως. Αυτό σημαίνει ότι, σε ετήσια βάση, ο όγκος αυτός υπερέβαινε τα 300 τρισεκατομμύρια δολάρια. Τον ίδιο χρόνο η αξία του παγκόσμιου εμπορίου έφτασε στον όγκο των 5,3 τρισεκατομμυρίων δολαρίων (IMF, 1999). Με άλλα λόγια, ο τζίρος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος ήταν περισσότερο από πενήντα φορές μεγαλύτερος από την αξία του διεθνούς εμπορίου το 1998. Δεν είναι, κατά συνέπεια, τυχαίο ότι σήμερα ο πλέον σημαντικός παράγοντας στον προσδιορισμό των συναλλαγματικών ισοτιμιών είναι οι συναλλαγές που πραγματοποιούνται στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος μάλλον, παρά οι εμπορικές ανταλλαγές αγαθών και υπηρεσιών (Ungerer, 1989, σελ. 235). Το 1997 η αξία του Ακαθάριστου Εγχώριου Προϊόντος (ΑΕΠ) των ΗΠΑ έφτασε τα 7,8 τρισεκατομμύρια δολάρια, ενώ αυτή των χωρών του ΟΟΣΑ ως συνόλου τα 34,6 τρισεκατομμύρια δολάρια (OECD, 1999). Αυτό σημαίνει ότι ο τζίρος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος ήταν πάνω από τριάντα πέντε φορές μεγαλύτερος από την αξία του ΑΕΠ των ΗΠΑ και πάνω από οκτώ φορές μεγαλύτερος από την αξία του ΑΕΠ των χωρών του ΟΟΣΑ ως συνόλου το 1997. Ο όγκος της κερδοσκοπίας στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος αυξάνεται αλματωδώς από χρόνο σε χρόνο. Σύμφωνα με την Τράπεζα Διεθνών Διακανονισμών, ο σχετικός όγκος ήταν 590 δισεκατομμύρια δολάρια κατά μέσο όρο ημερησίως το 1989, 820 δις. δολάρια το 1992, 1,19 τρισ. δολάρια το 1995 και 1,5 τρισ. δολάρια το 1998. Με άλλα λόγια, μεταξύ 1989 και 1998 αυξήθηκε κατά 254%. Η κερδοσκοπία, βεβαίως, δεν περιορίζεται στις διεθνείς αγορές συναλλάγματος, αλλά ανθεί και στις διεθνείς αγορές μετοχών και ομολογιών. Το 1995 η αξία των συναλλαγών επί των μετοχών στα ευρωπαϊκά χρηματιστήρια έφτασε τα 2,7 τρισεκατομμύρια ECU, ενώ η αξία των συναλλαγών επί των ομολογιών έφτασε τα 14,9 τρισεκατομμύρια ECU (Federation of European Stock Exchange, 1995). Τον ίδιο χρόνο το εξωτερικό εμπόριο των χωρών της Ευρωπαϊκής Ένωσης έφτασε μόλις το 1,1 τρισεκατομμύριο ECU (Eurostat, 1997). Με άλλα λόγια, η αξία των συναλλαγών σε μετοχές και ομολογίες ήταν περίπου δεκαέξι φορές μεγαλύτερη της αξίας των εξωτερικών εμπορικών συναλλαγών της Ευρωπαϊκής Ένωσης.

Είναι χαρακτηριστικό ότι ένα αυξανόμενο ποσοστό της εκροής κεφαλαίων από τις

προηγμένες καπιταλιστικές χώρες προς τις χώρες της περιφέρειας κατά τη διάρκεια της δεκαετίας του 1990 αντιπροσωπεύει «επενδύσεις χαρτοφυλακίου», δηλαδή κερδοσκοπία, σε σχέση με τις άμεσες επενδύσεις. Έτσι, το 1994 η καθαρή εισροή κεφαλαίων για «επενδύσεις χαρτοφυλακίου» στις αναδυόμενες αγορές κεφαλαίων των περιφερειακών χωρών έφτασε τα 84 δισεκατομμύρια δολάρια, ενώ οι άμεσες επενδύσεις τα 70 δισεκατομμύρια δολάρια. Ο όγκος των «επενδύσεων χαρτοφυλακίου» είναι δυνατό να αλλάξει σημαντικά από χρόνο σε χρόνο, ανάλογα με τη συγκυρία στις διεθνείς αγορές κεφαλαίων. Το 1996 η σχέση μεταξύ της κερδοσκοπίας και των άμεσων επενδύσεων ανεστράφη. Εντούτοις, οι «επενδύσεις χαρτοφυλακίου» εξακολουθούσαν να αντιπροσωπεύουν σημαντικά ποσά, φτάνοντας τα 45 δισεκατομμύρια δολάρια και οι άμεσες επενδύσεις τα 91 δισεκατομμύρια δολάρια (Knight, 1998, σελ. 6).

Μπορούμε, λοιπόν, να συμπεράνουμε ότι η χρηματιστική κερδοσκοπία έχει καταστεί εξέχουσα πηγή πλουτισμού στη Δύση (Morita & Ishihara, 1990). Βεβαίως πρόκειται για καθαρά παρασιτικό τρόπο δημιουργίας πλούτου, εφόσον δεν παράγεται κανένα προϊόν ή υπηρεσία. Η χρηματιστική κερδοσκοπία έχει, κατά συνέπεια, αποκτήσει πρωτοφανείς διαστάσεις στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, θέτοντας τη σφραγίδα του παρασιτισμού στις οικονομίες της Δύσης. Αυτή είναι ακριβώς η βάση του λεγόμενου «καπιταλισμού καζίνο» (Strange, 1997 — McIntyre, 1991). Ένα σημαντικό συμπέρασμα εδώ είναι ότι ο νεοφιλελευθερισμός είναι η πολιτική έκφραση ενός καθόλα παρασιτικού τομέα στις οικονομίες της Δύσης. Αυτός ο παρασιτικός τομέας, σήμερα επιφανής, υπαγορεύει πολιτικές που καταδικάζουν τις ευρωπαϊκές οικονομίες στη στασιμότητα και τους ευρωπαϊκούς λαούς στην ανεργία.

Ας δούμε, όμως, τώρα μερικές άλλες πλευρές του σύγχρονου καπιταλιστικού συστήματος. Τη μεταπολεμική περίοδο η εξαγωγή κεφαλαίων από τις αναπτυγμένες καπιταλιστικές χώρες προς τον υπόλοιπο κόσμο πήρε σε διευρυνόμενη κλίμακα τη μορφή άμεσων και κυρίως βιομηχανικών επενδύσεων, που πραγματοποιήθηκαν από τις πολυεθνικές εταιρίες. Η εξαγωγή κεφαλαίων αυτής της μορφής πήρε σημαντικές διαστάσεις κυρίως τη δεκαετία του '60 και μετέπειτα και οδήγησε στην ταχεία εκβιομηχάνιση των χωρών της περιφέρειας που ενσωματώθηκαν σ' αυτή τη διαδικασία (Paik, 1997 — Bina & Yaghmaian, 1991 — Linge, 1988 — Hamilton, 1986).

Η ίδρυση βιομηχανικών μονάδων στις περιφερειακές χώρες από τις πολυεθνικές εταιρίες συνοδεύτηκε, σε έναν αριθμό περιπτώσεων, από μια παράλληλη διαδικασία κλεισίματος αντίστοιχων μονάδων στα παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Έτσι, αν λάβουμε υπόψη και τις δυο πλευρές του φαινομένου, μπορούμε να πούμε ότι η διαδικασία αυτή ισοδυναμούσε με επαναχωροθέτηση μέρους της βιομηχανικής παραγωγής από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, από το κέντρο του συστήματος, στην περιφέρεια. Διαδικασία η οποία οδήγησε στη σταδιακή αποβιομηχάνιση των κεντρικών καπιταλιστικών χωρών, οι συνέπειες της οποίας έγιναν ιδιαίτερα αισθητές προς το τέλος της δεκαετίας του '70 και εντεύθεν (Matsumoto, 1996 — Crafts, 1996 — Coriat & Petit, 1991 — Coates & Hillard, 1986 — Blueston & Harrison, 1982). Στην πραγματικότητα, η αποβιομηχάνιση των κεντρικών καπιταλιστικών χωρών είναι το αποτέλεσμα της μετανάστευσης του ευρωπαϊκού και αμερικανικού κεφαλαίου στις χώρες της περιφέρειας σε αναζήτηση φτηνών εργατικών χεριών και των λεγόμενων φορολογικών παραδείσων.

Η παραδοσιακή διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε σχετικά λίγες χώρες που εξειδικεύοντο στη βιομηχανική παραγωγή, ενώ ο υπόλοιπος κόσμος εξειδικεύετο στην παραγωγή αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών δεν ισχύει πλέον. Αλλά, ενώ αυτό έχει ευρύτατα αναγνωριστεί (Mittleman, 1995 — Robles, 1994 — Folke et.al., 1992 — Liempt, 1988 — Henderson & Castells, 1987 — Jenkins, 1984 — Frobel et.al., 1980), το ακριβές περιεχόμενο του νέου διεθνούς καταμερισμού εργασίας δεν έχει προσδιοριστεί. Όπως υποστηρίζουμε σε τρέχουσα εργασία μας (Αντωνοπούλου, 1999), το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα κινείται σταδιακά προς μια διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επικεντρώνουν κυρίως στην οικονομική διεύθυνση και τον έλεγχο του παγκόσμιου συστήματος και την παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας, διατηρώντας μόνο την παραγωγή βιομηχανικών προϊόντων της πιο προηγμένης τεχνολογίας, και στον υπόλοιπο κόσμο που θα επιφορτίζεται κυρίως με τη μαζική παραγωγή τόσο βιομηχανικών όσο και αγροτικών προϊόντων και πρώτων υλών. Με άλλα λόγια, το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα κινείται σταδιακά προς μια διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επιφορτίζονται κυρίως με το συγκεντροποιημένο έλεγχο του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και τη συνακόλουθη παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας και στον υπόλοιπο κόσμο, ο οποίος θα επιφορτίζεται κυρίως με την υλική παραγωγή.

Εντούτοις, προς το παρόν η σχετική διαδικασία εκδηλώνεται ως τάση. Κατά πόσο θα ολοκληρωθεί σε μια σαφή διαίρεση ή όχι, αυτό εξαρτάται, όπως είναι ευνόητο, από ένα πλήθος παραγόντων και διαδικασιών οικονομικών, κοινωνικών και πολιτικών. Λόγου χάρη, αν οι εργαζόμενες μάζες στις περιφερειακές χώρες μπορέσουν να συγκεροτηθούν πολιτικά και να διεκδικήσουν καλύτερους όρους αμοιβής και συνθηκών εργασίας, το «συγκριτικό πλεονέκτημα» των περιφερειακών χωρών, όσον αφορά στο εργατικό κόστος, θα μειωθεί. Εντούτοις, υπό τις παρούσες συνθήκες αυτό είναι εξαιρετικά δύσκολο, δεδομένων των ολοκληρωτικών καθεστώτων που βρίσκονται στην εξουσία σε πολλές περιφερειακές χώρες, αφενός, και των ποσοστών ανεργίας που μαστίζει αυτές τις χώρες, αφετέρου. Τα ποσοστά αυτά αντιπροσωπεύουν ένα σχεδόν ανεξάντλητο εφεδρικό στρατό εκατοντάδων εκατομμυρίων ανέργων, που αγωνίζονται για απλή επιβίωση στις περισσότερες χώρες της περιφέρειας.

Καθώς το κεφάλαιο συσσωρεύεται σε διαρκώς διευρυνόμενη κλίμακα στο κέντρο του συστήματος, ο κόσμος διαιρείται ολοένα και περισσότερο ανάμεσα σε λίγες χώρες που διαθέτουν κεφάλαιο και μέσα παραγωγής και στον υπόλοιπο κόσμο που διαθέτει απλώς εργασία. Ο καπιταλιστικός τρόπος παραγωγής, έχοντας επεκταθεί σε ολόκληρο τον πλανήτη, έχει αναπαραγάγει τη θεμελιώδη του αντίφαση, τον αποχωρισμό του παραγωγού από τα μέσα παραγωγής, τη διαίρεση ανάμεσα στο κεφάλαιο και την εργασία, σε παγκόσμια κλίμακα. Καθώς δε τείνει προς μια διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επικεντρώνουν στη διεύθυνση του παγκόσμιου συστήματος και στον υπόλοιπο κόσμο που θα επιφορτίζεται με την παραγωγή, τείνει να αναπαραγάγει το θεμελιώδη καταμερισμό της εργασίας ανάμεσα σε διευθυντική και εκτελεστική εργασία, σε παγκόσμια κλίμακα επίσης.

Η διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επικεντρώνουν κυρίως στη διεύθυνση και τον οικονομικό έλεγχο και στον υπόλοιπο κόσμο κυρίως στην υλική παραγωγή θα σημαίνει ότι η μεγάλη πλειοψηφία του πληθυσμού των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών θα ασχολείται με τις υπηρεσίες: υπηρεσίες οργανωμένες περί τη διαχείριση και τον

έλεγχου του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και υπηρεσίες συναρτημένες με την παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας, αλλά και υπηρεσίες σχετικές με τη διανομή των προϊόντων και την κατανάλωση. Πολλοί περιγράφουν αυτές τις εξελίξεις ως ανάδυση νέων κατηγοριών εργαζομένων, «νέων κοινωνικών τάξεων», όπως η «νέα τάξη των εργαζομένων στις υπηρεσίες» (new service class) ή τάξη των «εργατών γνώσης» (knowledge workers) (Kumar, 1995). Το βάρος του φυσικού κάματος θα μεταφερθεί στην περιφέρεια, οι εργαζόμενοι πληθυσμοί της οποίας θα απασχολούνται κυρίως με την υλική παραγωγή.

Όπως είναι εύλογο, οι εξελίξεις αυτές συνεπάγονται την επιταχυνόμενη αύξηση των υπηρεσιών στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, τη διόγκωση του τριτογενούς τομέα και τη συρρίκνωση της μεταποιητικής παραγωγής, τη συρρίκνωση του βιομηχανικού τομέα (Romo and Schwartz, 1993) — εξελίξεις που οδηγούν στη λεγόμενη μετα-βιομηχανική κοινωνία (de Foucauld, 1996 — Kumar, 1995 — Champlin and Olson, 1994). Οι εξελίξεις αυτές αντανακλώνονται σαφώς στη σύνθεση του ενεργού πληθυσμού των προηγμένων καπιταλιστικών χωρών. Οι ΗΠΑ, ο Καναδάς και η Αυστραλία προηγούνται αυτών των τάσεων. Η απασχόληση στη μεταποίηση σ' αυτές τις χώρες είναι σήμερα μόνο 16%, 15,5% και 13,5% αντιστοίχως, ενώ η απασχόληση στις υπηρεσίες φτάνει το εκπληκτικό ποσοστό του 73% του ενεργού πληθυσμού. Η Βρετανία ακολουθεί από κοντά, με 19% του ενεργού πληθυσμού στη μεταποίηση και 71% στις υπηρεσίες. Ανάλογα ποσοστά παρατηρούνται και στα υπόλοιπα κέντρα του καπιταλισμού, με την Ιαπωνία και τη Γερμανία κάπως «καθυστερημένες» όσον αφορά αυτές τις εξελίξεις. Η απασχόληση στη μεταποίηση είναι σχετικά υψηλότερη σ' αυτές τις δύο χώρες, 22% και 25,5% αντιστοίχως, ενώ η απασχόληση στις υπηρεσίες είναι σχετικά χαμηλότερη, 62% και 60% αντιστοίχως (OECD, 1998). Οι αριθμοί αυτοί αποκαλύπτουν με κάθε σαφήνεια την υποχώρηση της σημασίας του βιομηχανικού κεφαλαίου στην Ευρώπη και τις ΗΠΑ και τη διόγκωση των υπηρεσιών.

Καθώς οι πολυεθνικές εταιρίες έχουν εξελιχθεί σε κέντρα οργάνωσης και ελέγχου της παγκόσμιας βιομηχανικής παραγωγής, επιλεγμένοι κλάδοι παραγωγής ή επιλεγμένες φάσεις της μεταποιητικής διαδικασίας ενός και του αυτού προϊόντος ανατίθενται σε διάφορες ανά τον κόσμο χώρες ανάλογα με το «συγκριτικό πλεονέκτημα» της καθεμιάς. Η διαδικασία αυτή έχει διευκολυνθεί από τις σύγχρονες τεχνολογικές εξελίξεις και έχει καταστεί δυνατή χάρη στις φτηνές μεταφορές. Έχει έτσι καταστεί δυνατή η διαίρεση της παραγωγικής διαδικασίας σε επιμέρους φάσεις, οι οποίες μπορούν να ανατεθούν και να διεκπεραιωθούν ανεξάρτητα η μία από την άλλη σε διαφορετικές γεωγραφικές τοποθεσίες. Για παράδειγμα, η General Motors παρήγαγε ήδη από το 1982 το μοντέλο αυτοκινήτου S στο ευρωπαϊκό της δίκτυο, το οποίο απασχολούσε 120.000 εργαζομένους κατανεμημένους σε 39 εργοστάσια σε 17 χώρες (Murray, 1983, σελ. 79). Αυτή η γεωγραφική διασπορά της μεταποιητικής διαδικασίας μπορεί να περιγραφεί και ως αποκέντρωση της παραγωγής σε παγκόσμια κλίμακα.

Σ' αυτή την υπερεθνική οργάνωση της παραγωγής, οι διάφορες μονάδες, εγκατεστημένες σε διάφορες γεωγραφικές τοποθεσίες, σχηματίζουν απλούς κρίκους σε αλυσίδες επιχειρήσεων που πραγματοποιούνται από τις πολυεθνικές επιχειρήσεις σε ολόκληρο τον κόσμο. Με άλλα λόγια, το επίπεδο ολοκλήρωσης της παραγωγικής διαδικασίας δεν είναι πλέον η εθνική οικονομία, αλλά η πολυεθνική επιχείρηση που λειτουργεί σε παγκόσμια βάση. Ενώ σε

προηγούμενες περιόδους υπήρχε μια παγκόσμια αγορά εμπορευμάτων, σήμερα έχει επιπλέον δημιουργηθεί ένα παγκόσμιο σύστημα στενά διασυνδεδεμένων παραγωγικών μονάδων (Kregel, 1994 — United Nations, 1993). Αλλά, ενώ η παραγωγική διαδικασία είναι αποκεντρωμένη σε ολόκληρο τον κόσμο, η διαχείριση και ο έλεγχός της συγκεντρώνεται σε λίγα επιτελεία στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Παράλληλη προς αυτή τη διαδικασία είναι η δημιουργία μιας διεθνούς αγοράς χρηματιστικού κεφαλαίου (Oxelheim, 1996 — Helleiner, 1994 — O' Brien, 1992). Αυτό το παγκόσμιο σύστημα παραγωγής και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, το οποίο ελέγχεται από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, είναι, σύμφωνα με την ανάλυσή μας, η οικονομική βάση της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης. (Ο όρος παγκοσμιοποίηση, έχοντας καταστεί η κατ' εξοχήν εξηγητική έννοια της κοινωνικής αλλαγής τη δεκαετία του 1990, έχει προσδιοριστεί με διάφορους τρόπους. Βλ. Douglas, 1997 — Barry Jones, 1997 — Hirst & Thomson, 1996 — Diskin & Koehlin, 1994 — Mansell, 1994.)

Η επιτέλεση της οικονομικής διαχείρισης και του ελέγχου σε παγκόσμια κλίμακα χρειάζεται ακριβώς την τεχνολογία της πληροφορίας, δηλαδή τους υπολογιστές και τις σύγχρονες τηλεπικοινωνίες υψηλής τεχνολογίας (ψηφιακή τηλεφωνία, τηλεπικοινωνιακοί δορυφόροι κ.λπ.), οι οποίες αγκαλιάζουν ολόκληρη την υφήλιο με ένα αποτελεσματικό δίκτυο, που επιτρέπει την ταχεία μετάδοση της πληροφορίας σε ολόκληρο τον κόσμο (Duysters, 1996 — Dertouzos, 1991). Η μετάδοση της πληροφορίας έχει διευκολυνθεί πολύ από την ανάπτυξη της ψηφιακής τεχνολογίας και της τεχνολογίας των οπτικών ινών, τεχνολογίες οι οποίες βελτιώνουν συνεχώς την ποιότητα και την ποσότητα, ενώ επίσης χαμηλώνουν το κόστος, της καλωδιακής ή της δορυφορικής μετάδοσης πληροφορίας κάθε είδους (κείμενο, ήχος, κινούμενη εικόνα, ξεχωριστά ή σε συνδυασμό — πρόκειται για τα λεγόμενα πολυμέσα) (Δουράκης, 1997, σελ. 95). Όπως επιτυχώς παρατηρούν οι Castells και Henderson, «... οι νέες τεχνολογίες, και ιδιαίτερα οι τηλεπικοινωνίες, είναι μια υλική συνθήκη αναγκαία για τη διεθνοποίηση της οικονομίας... Μόνο μέσω ενός ολοκληρωμένου συστήματος τηλεπικοινωνιών και υπολογιστών είναι δυνατή η ολοκλήρωση και ταυτόχρονα η αποκέντρωση της παραγωγής, της διανομής και της διαχείρισης, σε ένα παγκόσμιο, ευέλικτο, διασυνδεδεμένο σύστημα. Οι νέες τεχνολογίες της τηλεπικοινωνίας είναι οι ηλεκτρονικές λεωφόροι της εποχής της πληροφορίας, ισοδύναμες με το ρόλο που έπαιξαν τα συστήματα σιδηροδρόμων στη διαδικασία της εκβιομηχάνισης» (Henderson & Castells, 1987, σελ. 6).

Η ταχεία μετάδοση της πληροφορίας είναι εκ των ων ουκ άνευ, ιδίως για τις χρηματιστικές συναλλαγές, δηλαδή τις τραπεζικές, τις συναλλαγές επί των εμπορεύσιμων νομισμάτων και τις συναλλαγές επί των μετοχών και των ομολογιών — δραστηριότητες οι οποίες, όπως είδαμε παραπάνω, κυριαρχούν στις οικονομίες της Δύσης. Η τεχνολογία της πληροφορίας παρέχει τα δίκτυα που διασυνδέουν τις αγορές συναλλάγματος, μετοχών και ομολογιών και επιτρέπουν την ταχεία μετάδοση της πληροφορίας σε διεθνή κλίμακα και σε εικοσιτετράωρη βάση. Για παράδειγμα, στο εμπόριο συναλλάγματος μπορεί να γίνει τζίρος εκατομμυρίων δολαρίων μέσα σε λίγα λεπτά στις αγορές συναλλάγματος, καθιστώντας την ταχεία μετάδοση της πληροφορίας εξαιρετικής αξίας. Ο αντιπρόεδρος της Τράπεζας της Αμερικής παρατηρεί ότι «η αξία της χρηματιστικής πληροφορίας πλησιάζει ταχύτατα την αξία του ίδιου του χρήματος» (αναφέρεται από Locksley, 1986, σελ. 87). Για να δώσουμε μόνο ένα παράδειγμα της ταχύτητας και της κλίμακας των υπό συζήτηση δραστηριοτήτων:

Ο γνωστός κερδοσκόπος G. Soros κέρδισε διά νυκτός ένα δισεκατομμύριο δολάρια κερδοσκοπώντας επί της αγγλικής λίρας τον Αύγουστο του 1993. Το παράδειγμα αυτό δείχνει τη σημασία της τεχνολογίας της πληροφορίας για την πραγματοποίηση των σύγχρονων οικονομικών δραστηριοτήτων. Αυτή ακριβώς είναι η βάση της ονομαζόμενης κοινωνίας της πληροφορίας και οικονομίας της πληροφορίας — όροι που αποδίδονται στις σύγχρονες προηγμένες καπιταλιστικές χώρες (OECD, 1997. Υποστηρίζεται χαρακτηριστικά ότι: «Σε μια τέτοια διαδυκτυωμένη οικονομία η ωθούσα δύναμη πίσω από την οικονομική αύξηση και την ανάπτυξη δεν θα είναι οι πλουτοπαραγωγικές πηγές ή τα φυσικά αγαθά, αλλά η πληροφορία...», σελ. 6).

Αλλά η τεχνολογία της πληροφορίας έχει επίσης εισαχθεί στην παραγωγική διαδικασία με τη μορφή της λεγόμενης ευέλικτης μεταποίησης (Raouf, 1995). Η τελευταία αντιπροσωπεύει τη σύγχρονη τεχνολογία στο επίπεδο της παραγωγής και εισάγει τον προγραμματισμό μέσω ηλεκτρονικών υπολογιστών των εργαλειομηχανών, ώστε αυτές να είναι σε θέση να μεταβάλλουν τις κινήσεις τους προσαρμοζόμενες σε ποικιλία σχεδίων, χωρίς να μεταβάλλεται η δομή τους. Πρόκειται για τις λεγόμενες εργαλειομηχανές γενικού σκοπού (general purpose machine tools), σε αντιδιαστολή με τις παραδοσιακές εργαλειομηχανές που μπορούν να παράγουν μόνο ένα προϊόν με σταθερό σχέδιο (οι λεγόμενες εξειδικευμένες ως προς το σκοπό εργαλειομηχανές — purpose specific machine tools). Αυτή η νέα τεχνολογία είναι περισσότερο γνωστή ως μεταποίηση υποβοηθούμενη από υπολογιστή (Computer Aided Manufacture — CAM), η οποία εφαρμόζεται επίσης και στο σχεδιασμό του προϊόντος (Computer Aided Design — CAD). Αλλά η τεχνολογία της πληροφορίας έχει υπεισέλθει και στην εκτέλεση των διοικητικών εργασιών και των εργασιών γραφείου. Έχει ευρύτερα επαναστατικοποιήσει την εκτέλεση διαφόρων υπηρεσιών, καθιστώντας δυνατή την αυτοματοποιημένη διεκπεραίωσή τους.

Η τεχνολογία της πληροφορίας έχει εισαχθεί τόσο στη μεγάλης όσο και στη μικρής κλίμακας μεταποίηση. Φυσικά η μεγάλης κλίμακας μεταποίηση έχει προ πολλού μηχανοποιηθεί και στις αρχές του 20ού αιώνα μετασχηματίστηκε από το φορντισμό — τεχνολογική επανάσταση η οποία εισήγαγε την αλυσίδα παραγωγής στη μεταποιητική διαδικασία. Παρ' όλα αυτά, η τελική συναρμολόγηση του προϊόντος παρέμεινε σε σημαντικό βαθμό έντασης εργασίας. Η σύγχρονη τεχνολογία της πληροφορίας έχει μετασχηματίσει και αυτό το τελευταίο οχυρό της ειδικευμένης εργασίας, εισάγοντας ρομπότ και γενικότερα την αυτοματοποίηση στη διαδικασία της τελικής συναρμολόγησης του προϊόντος (Ramtin, 1991, σσ. 16-20). Τα ρομπότ έχουν εισαχθεί στην αυτοκινητοβιομηχανία, αλλά επίσης και σε άλλους κλάδους μεγάλης κλίμακας παραγωγής (Patchell, 1993). Για παράδειγμα, η General Electric έχει προ πολλού εισαγάγει ένα σύστημα πληροφορικής το οποίο επιτρέπει στα ρομπότ να «επικοινωνούν μεταξύ τους» και συνδέει όλες τις μηχανές με ηλεκτρικό τηλεχειρισμό σε ένα ολοκληρωμένο σύστημα, τα απομακρυσμένα μέρη του οποίου μπορούν να συνδεθούν με δορυφορική σύνδεση (Mungray, 1983, σελ. 89).

Μπορούμε να συμπεράνουμε, ότι οι νέες τεχνολογίες της ευέλικτης μεταποίησης οδηγούν σε μεγαλύτερη αυτοματοποίηση της παραγωγής και επεμβαίνουν και στα στάδια συναρμολόγησης του προϊόντος, τα οποία μέχρι πρόσφατα απαιτούσαν ένταση εργασίας, με αποτέλεσμα να εκτοπίζουν θέσεις εργασίας από την παραγωγή. Αλλά η τεχνολογία της

πληροφορίας εκτοπίζει θέσεις εργασίας και από τις υπηρεσίες, καθώς συμβάλλει στην αυτοματοποιημένη διεκπεραίωσή τους

Καθώς η τεχνολογία της πληροφορίας υπηρετεί τόσο το συγκεντροποιημένο έλεγχο του παγκόσμιου συστήματος παραγωγής και χρηματοοικονομικών υπηρεσιών, όσο και την παραγωγή την ίδια, ένα διαρκώς αυξανόμενο ποσοστό των επενδύσεων στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες αναλώνεται σε μη υλικές εισροές, όπως το λογισμικό, ο σχεδιασμός, η έρευνα και η ανάπτυξη. Αυτή η εξέλιξη περιγράφεται συχνά ως λογισμοποίηση της οικονομίας (*softening of the economy*) (Morris-Suzuki, 1984, σελ. 116)

Για να συνοψίσουμε: Ενώ σε προηγούμενες περιόδους του καπιταλισμού υπήρχε μια διεθνής αγορά εμπορευμάτων, τη μεταπολεμική περίοδο δημιουργήθηκε επιπλέον ένα παγκόσμιο σύστημα παραγωγής και ένα παγκόσμιο δίκτυο χρηματοοικονομικών υπηρεσιών. Αλλά, ενώ η παραγωγή και οι χρηματοοικονομικές υπηρεσίες έχουν αποκεντρωθεί σε ολόκληρο τον κόσμο, η διαχείριση και ο έλεγχός τους έχει συγκεντρωθεί σε λίγα επιτελεία στις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες. Ένα διαρκώς αυξανόμενο τμήμα της μεγάλης παραδοσιακής βιομηχανίας μεταναστεύει από το κέντρο του συστήματος στην περιφέρειά του. Σ' αυτό το πλαίσιο, οι προηγμένες καπιταλιστικές χώρες μετασχηματίζονται σταδιακά σε μετα-βιομηχανικές κοινωνίες υπηρεσιών, ενώ οι πρώην αγροτικές κοινωνίες της περιφέρειας μετασχηματίζονται σταδιακά σε βιομηχανικές κοινωνίες. Συνακόλουθος προς αυτές τις εξελίξεις είναι ένας νέος διεθνής καταμερισμός εργασίας. Το διεθνές καπιταλιστικό σύστημα κινείται σταδιακά προς μια διαίρεση του κόσμου ανάμεσα σε λίγες χώρες που θα επικεντρώνουν κυρίως στον έλεγχο και τη διαχείριση του παγκόσμιου οικονομικού συστήματος και στην αναγκαία προς τούτο παραγωγή γνώσης και τεχνολογίας, από τη μια, και στον υπόλοιπο κόσμο, ο οποίος θα επιφορτίζεται κυρίως με την υλική (βιομηχανική, αγροτική, πρώτων υλών) παραγωγή, από την άλλη. Καθώς η μεγάλης κλίμακας παραγωγή σταδιακά αποσύρεται από τις προηγμένες καπιταλιστικές χώρες, η χρηματιστική κερδοσκοπία αποκτά διαστάσεις χωρίς προηγούμενο, θέτοντας τη σφραγίδα του παρασιτισμού στις οικονομίες της Δύσης.

Μπορούμε να καταλήξουμε λέγοντας ότι οι παράγοντες που κατά σειρά εκθέσαμε, και συγκεκριμένα ο μονεταρισμός και η θεσμοποιημένη επιβολή του στην Ευρώπη με τη Συνθήκη του Μάαστριχτ, η επαναχωροθέτηση της κλασικής βιομηχανίας από τα κέντρα του καπιταλισμού στον υπόλοιπο κόσμο, η συνακόλουθη αποβιομηχάνιση των κεντρικών καπιταλιστικών χωρών και οι νέες τεχνολογίες, όλα αυτά αλλάζουν άρδην τη φυσιογνωμία των δυτικών οικονομιών και κοινωνιών και της ευρωπαϊκής κοινωνίας ειδικότερα. Παράλληλα το κράτος πρόνοιας αποδομείται, ενώ το πρόβλημα της χρόνιας ανεργίας δεν φαίνεται να βρίσκει διέξοδο. Η προοπτική της επίλυσής του διά του αναπροσανατολισμού του εργατικού δυναμικού σε θέσεις εργασίας που θα δημιουργούσαν οι νέες τεχνολογίες, όπως από πολλές πλευρές υποστηρίχτηκε, δεν φαίνεται να πραγματοποιείται (Kumar, 1995, σσ. 24-27). Η ευρωπαϊκή κοινωνία μοιάζει, αντιθέτως, να οδεύει προς περιθωριοποίηση μεγάλων τμημάτων του πληθυσμού και η κοινωνία των 2/3 δεν μοιάζει να είναι μια απλή προειδοποιητική υπερβολή.

Παράλληλα, τις δύο τελευταίες δεκαετίες εφαρμόστηκε, στο πλαίσιο της μονεταριστικής αντίληψης, συστηματική άρση των πάσης φύσεως «εμποδίων» στην ελεύθερη διακίνηση

κεφαλαίων, εμπορευμάτων και υπηρεσιών, τόσο στην Ευρώπη (Ενιαία Ευρωπαϊκή Πράξη, Συνθήκη του Μάαστριχτ), όσο και ευρύτερα (Συμφωνίες της GATT, Παγκόσμιος Οργανισμός Εμπορίου). Πρόκειται για τη λεγόμενη απορρύθμιση (deregulation) των διαφόρων οικονομικών παγκοσμίως, προκειμένου να αφεθούν ελεύθερες οι «δυνάμεις της αγοράς», τόσο εντός των εθνικών συνόρων όσο και διεθνώς. Αλλά η άρση των πάσης φύσεως «εμποδίων», η πλήρης απελευθέρωση των «δυνάμεων της αγοράς» οδηγεί σε πρωτοφανή στην ιστορία του καπιταλισμού επίταση του ανταγωνισμού. Η διαδικασία αυτή καταστρέφει, μεταξύ άλλων, τις μικρομεσαίες οικονομικές μονάδες (παραγωγικές, εμπορικές, υπηρεσιών), οι οποίες αποτελούν στην Ευρώπη την κύρια πηγή δημιουργίας απασχόλησης. Ευρύτερα, η διαδικασία της λεγόμενης παγκοσμιοποίησης οδηγεί προς γιγαντισμό ορισμένες μονάδες (πολυεθνικές) και προς ανακατανομή του πλούτου σε βάρος των ασθενέστερων κοινωνικών τάξεων και των ασθενέστερων χωρών διεθνώς. Οδηγεί, εντέλει, προς έναν οικονομικό ολοκληρωτισμό.

Φαίνεται ότι η περιβόητη κοινωνία της πληροφορίας, την οποία εγκαινιάζει ο σύγχρονος καπιταλισμός, θα είναι μια απάνθρωπη κοινωνία, υποταγμένη στη λογική του παρασιτικού κέρδους της χρηματιστικής κερδοσκοπίας, που διεκπεραιώνεται με την ιλιγγιώδη ταχύτητα της πληροφορικής τεχνολογίας. Βεβαίως, όλες οι διαδικασίες που αναλύσαμε παραπάνω εμπεριέχουν κεφαλαιώδεις αντιφάσεις, όπως, λόγου χάρη, αυτές που εκδηλώνονται σχεδόν ενδημικά πλέον με τις επικίνδυνες για το παγκόσμιο σύστημα αναταραχές στις διεθνείς χρηματαγορές και επαναφέρουν κάθε τόσο το φάσμα μιας επανάληψης του μεγάλου «κράχ» του 1929. Είναι, λοιπόν, παραπάνω από βέβαιο ότι οι διαδικασίες αυτές δεν είναι μονόδρομος. Όπως είναι επίσης βέβαιο ότι οι λαοί της Ευρώπης και παγκοσμίως θα αντισταθούν σ' αυτόν τον επαπειλούμενο «νέο μεσαίωνα». Από ποιους δρόμους; Η Ιστορία είναι πάντα απρόβλεπτη.

Αναφορές

- Αντωνοπούλου Σ. (1999), *Σύγχρονος καπιταλισμός και παγκοσμιοποίηση*, υπό έκδοση.
 Αντωνοπούλου Σ. (1994), «Το χρηματιστικό κεφάλαιο επέβαλε το Μάαστριχτ», *Οικονομικός Ταχυδρόμος*, 7 Απριλίου 1994.
 Barry Jones R.J. (1997), «Globalisation versus Community», *New Political Economy*, vol. 2, No 1.
 Bina C. & Yaghmaian B. (1991), «Post-war global accumulation and the transnationalisation of capital», *Capital and Class*, No 43.
 Blueston B. & Harrison B. (1982), *The Deindustrialisation of America: Plant closing, community abandonment and the dismantling of basic Industry*, Basic Books, New York.
 Champlin D. & Olson P. (1994), «Post-industrial metaphors: Understanding corporate restructuring and the economic environment of the 1990s», *Journal of Economic Issues*, 28 (2), June.
 Chossudovsky M. (1997), *The globalisation of Poverty*, Zed Books, London
 Coates D. & Hillard J. (1986), *The economic decline of Britain*, Wheatsheaf, Sussex.
 Coriat B. & Petit P. (1991), «Deindustrialisation and tertiarization: Towards a new economic regime?», in A. Amin & M. Dietrich (eds), *Towards a New Europe?*, Edward Elgar, Aldershot.
 Crafts N. (1996), «Deindustrialisation and economic growth», *Economic Journal*, 106 (434), January.
 De Foucauld J. B. (1996), «Post-Industrial Society and Economic Security», *International Labour Review*, 135 (6).

- Dertouzos M. (1991), «Communications, computers and networks», *Scientific American*, September 1991
- Diskin J. & Koehlin T. (1994), «Liberal Political Economy and Global Capitalism», *Review of Radical Political Economics*, vol. 26, No 3.
- Douglas I. (1997), «Globalisation and the end of the state?», *New Political Economy*, vol. 2, No 1.
- Δουράκης Γ. (1997), «Πληροφορική τεχνολογία και δομική ανασυγκρότηση των επιχειρήσεων», στο Γ. Χατζη-κωνσταντίνου (επιμ.) *Η ανθρώπινη εργασία σε σταυροδρόμι*, Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη
- Duysters G. (1996), *The dynamics of technical innovation: The evolution and development of information technology*, Cheltenham U.K., Elgar.
- Eurostat (1997), *External and intra-european union trade*, No 6.
- Federation of the European Stock Exchange (1995), *European Stock Exchange Statistics*, December 1995.
- Folke S. et. al. (1992), *South-south trade and development: Manufacturers in the new international division of labour*, St. Matris Press, N. York.
- Frobel F., Heinrichs J., Kreye O. (1980), *The new international division of labour*, Cambridge Univ. Press, Cambridge.
- Hamilton F.E.I (ed.) (1986), *Industrialisation in developing and peripheral regions*, Croom Helm.
- Henderson J. & Castells M. (eds) (1987), *Global restructuring and territorial development*, SAGE Publications
- Helleiner E. (1994), *States and the re-emergence of global finance: From Bretton Woods to the 1990s*, Ithaca and London, Cornell University Press.
- Hirst P. & Thomson G. (1996), *Globalization in question*, Polity Press, London.
- IMF (1999), *International financial statistics*, April 1999.
- Jenkins R. (1984), «Divisions over the international division of labour», *Capital and Class*, No 22.
- Knight M. (1998), *Developing countries and the globalization of financial markets*, IMF Working Paper, 98/105
- Kregel J. (1994), «Capital Flows: Globalization of Production and Financing Development», *UNCTAD Review*, 0 (0).
- Kumar K. (1995), *From post-industrial to post-modern society: New theories of contemporary world*, Blackwell, Oxford.
- Liemt G. van (1988), *Bridging the gap: Four newly industrialising countries and the changing international division of labour*, International Labour Office, Geneva.
- Linge G. J. R. (ed.) (1988), *Peripheralisation and industrial change*, Croom Helm.
- Locksley G. (1986), «Information technology and capitalist development», *Capital and Class*, No 27.
- Mansel R. (1994), «European telecommunication, multinational enterprises and the implication of "Globalization"», *International Journal of Political Economy*, vol. 23, No 4.
- Matsumoto G. (1996), «Deindustrialization in the U.K.: A comparative analysis with Japan», *International Review of Applied Economics*, 10 (2), May.
- McIntyre R. (1991), «The political economy and class analytics of international capital flows: US industrial capital in the 1970s and 1980s», *Capital and Class*, No 43.
- Mittelman H. (1995), «Rethinking the international division of labour in the context of globalisation», *Third World Quarterly*, vol. 16.
- Morita A. & Ishihara S. (1990), *Η Ιαπωνία που μπορεί να πει «Όχι»*, Αθήνα, Νέα Σύνορα.
- Morris-Suzuki T. (1984), «Robots and capitalism», *New Left Review*, No 147.
- Murray F. (1983), «The decentralisation of production - the decline of the mass-collective worker?», *Capital and Class*, No 19.
- O' Brien R. (1992), *Global financial integration: The end of geography*, Pinter
- OECD (1999), *National Accounts*, vol. I
- OECD (1998), *Labour Force Statistics*.
- OECD (1997), *Global information infrastructure - Global information society (GII-GIS): Policy requirements*, OECD Working Papers, No 82.
- Oxelheim L. (1996), *Financial markets in transition: globalization, investment and economic growth*, London and New York, Routledge.
- Paik W. K. (1997), *United States trade relations with the newly industrializing countries in the Pacific basin*, New York and London, Garland.
- Patchell J. (1993), «Composing robot production systems: Japan as a flexible manufacturing system», *Environment and Planning A*, 25 (7), July.
- Ramtin R. (1991), *Capitalism and automation*, Pluto Press, London.

Raouf A. & Ben-Daya M. (eds) (1995), *Flexible manufacturing systems: Recent developments*, New York and Oxford, Elsevier.

Robles A. C. (1994), *French theories of regulation and conceptions of the international division of labour*, London, Macmillan.

Romo F. P. & Schwartz M. (1993), «The coming of post-industrial society revisited: Manufacturing and the prospects for a service-based economy», in Swedberg R. (ed.), *Explorations in economic sociology*, New York, Russel Sage Foundation.

Strange S. (1997), *Casino Capitalism*, Manchester, Manchester Univ. Press.

Therborn G. (1989), «The two thirds - One third society», in Hall. S. & Jaques M. (eds), *New times for changing face of politics in the 1990s*, London, Lawrence and Wishart.

Ungerer H. (1989), «The european monetary system and the international monetary system», *Journal of Common Market Studies*, vl. xxvii, 3.

United Nations conference on trade development; Programme on transnational corporations (1993), *World Investment Report 1993: Transnational Corporations and Integrated International Production*, U.N. Sales No E. 93. II. A. 14, New York, United Nations Publications.

Χέρια εργάτη, Τ.Μ., 1926